

Проф. др ДАНИЕЛА АРСЕНОВИЋ
Универзитет у Новом Саду
Природно-математички факултет
Депарتمان за географију, туризам и хотелијерство
Е-адреса: arsenovic.daniela@gmail.com

ОБРАЗОВНА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА КАО ДЕМОГРАФСКИ ФАКТОР РАЗВОЈА ДРУШТВА

САЖЕТАК: У разматрањима демографских индикатора и њиховог утицаја на економски раст до почетка 21. века доминантно становиште заснивало се на мишљењу да неповољна старосна структура становништва има највећи утицај на демографску дивиденду. Ипак, данас све више преовлађује став да је заправо образовна структура та која има највећи утицај на демографску дивиденду. Школска спрема и писменост представљају два основна индикатора образовне структуре становништва, а у исто време представљају показатеље достигнутог степена друштвено-економског развоја земље. Подаци о школској спремности се прикупљају у пописима становништва, а како се попис сматра својеврсном личном картом једне земље, и подаци о образовној структури становништва су њен саставни део. Према попису из 2011. године стопа писмености у Србији износила је 98 процената,

док је стопа неписмености износила 2 процента. Када је у питању школска спрема, највећи је удео лица са дипломом средње школе (скоро половина становништва), потом следи становништво са основним образовањем (20,8%), непотпуним основним образовањем (11%), вишим (5,7%) и високим образовањем (10,6%).

КЉУЧНЕ РЕЧИ: образовна структура, писменост, школска спрема, Србија

Увод

У разматрањима демографских индикатора и њиховог утицаја на економски раст до почетка 21. века доминантно становиште заснивало се на мишљењу да неповољна старосна структура становништва има највећи утицај на демографску дивиденду. Ипак, данас све више преовлађује став да је заправо образовна структура та која има највећи утицај на демографску дивиденду.

Школска спрема и писменост представљају два основна индикатора образовне структуре становништва, а у исто време представљају показатеље достигнутог степена друштвено-економског развоја земље. Подаци о школској спреми и писмености се прикупљају у пописима становништва, а како се попис сматра својеврсном личном картом једне земље, и подаци о образовној структури становништва су њен саставни део. Школска спрема спада у групу основних обележја, односно обележја која треба да буду укључена у садржај основних пописних образаца, док питања и писмености и компјутерској писмености нису питања из реда основних обележја, тако да свака држава приликом спровођења пописа одлучује да ли ће ове податке прикупљати или не¹.

¹ РЗС (2013). *Попис становништва, домаћинства и станова у 2011. у Републици Србији. Школска спрема, писменост и компјутерска писменост*. Књига 3. Београд.

Писменост се дефинише као способност читања и писања. Писменима се сматрају ученици основних школа, ученици школа вишег ранга од основне, као и лица која се у моменту пописа не школују, али су завршила више од три разреда основне школе. Такође, писменима се сматрају и лица без школе и лица која су завршила 1–3 разреда основне школе и која су се изјаснила да могу да прочитају и да напишу текст у вези са свакодневним животом (Републички завод за статистику 2013, књига 3).

Развој технологије кроз 20. век, а посебно у првим деценијама 21. века, савремени начин живота и рада са собом је донео и нове видове комуникације која подразумева свакодневну употребу рачунара. Због тога су у попису 2011. године први пут прикупљени подаци и о компјутерској писмености. Компјутерска писменост је у методологији пописа дефинисана као способност лица да користи основне рачунарске апликације у обављању свакодневних задатака како оних везано за посао тако и у приватном животу. У попису 2011. прикупљени су подаци о томе да ли лице зна да врши обраду текста, израђује табеле, шаље и прима електронску пошту, као и да ли зна да користи интернет (Републички завод за статистику 2013, књига 3).

За потребе овог рада дата је анализа образовне структуре становништва Србије од пописа 1953. до 2011. године, са циљем указивања на промене у писмености становништва Србије, као и степену формалног образовања, као важним демографским факторима развоја друштва. И поред чињенице да се у свим пописима након Другог светског рата у нашој земљи води евиденција о писмености и школској спреми становништва, у овом раду је посматран период од пописа 1953. године, јер је од 1952. године осмогодишње образовање уведено као обавезно.

У свим пописима од 1953. до 2011. године присутан је концепт највише завршене школе (школске спреме), под којом се подразумева школа чијим је завршавањем лице стекло највиши степен образовања. У Попису 2011. питање о школској спремности односило се искључиво на образовање стечено у званичном школском систему, тако да образовање стечено у оквиру нестандардних програма (разне врсте курсева) није узето у обзир (Републички завод за статистику 2013, књига 3).

Писменост се посматра на популацији старијој од 10 година, док се школска спрема прати код популације старије од 15 година. Компјутерска писменост се такође посматра у оквиру старосне категорије 15 и више година.

Образовна структура у функцији економског и друштвеног развоја

О односу између демографских промена и економског развоја постоје многобројне теорије и модели још од периода Малтуса, а који указују на промене у динамици становништва као део демографске транзиције и њихов утицај на економски раст. Малтусова теорија подржавала је становиште да се раст становништва света увећава по геометријској прогресији, а раст производње хране по аритметичкој, због чега у будућности неће бити довољно хране за становништво наше планете. Данас се светска популација суочава са другим изазовима, као што је пренасељеност, раст урбане популације, старење становништва... Када су у питању демографски индикатори становништва, а који утичу на економски, али и друштвени развој, поред природног прираштаја и миграција, образовна структура становништва добија све веће значење у новијој литератури, јер је демографска дивизи-

денда заправо дивиденда људског капитала^{2,3} и све више се уместо демографске употребљава термин образовна дивиденда. Постоје различити приступи о томе како унапређење образовне структуре становништва може и утиче на економски раст. Већи степен образовања на тржишту рада може директно водити ка већој продуктивности у раду и лакше и брже усвајање нових технологија⁴. Утицај степена формалног образовања на продуктивност повезан је и са старосном структуром становништва. Анализа која је обухватила податке за 101 земљу, у периоду 1970–2000, показала је да је ефекат директне продуктивности нарочито јак код старијих радника са средњим степеном образовања, док је највећи учинак у продуктивности код млађег становништва уочен код радника са високим степеном образовања⁵.

Поред позитивног утицаја на економски раст, образовање становништва треба да буде инструмент за оснаживање како млађег становништва (школског узраста), тако и старијих да постану активни учесници у трансформацији њиховог друштва⁶.

² Lutz Wolfgang, Cuaresma Jesus Crespo, Kebede Endale, Prskawetz Alexia, Sanderson C. Warren and Striessnig Erich (2019). "Education rather than age structure brings demographic dividend". *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 116(26): 12798–12803.

³ Lutz Wolfgang and Samir K. C. (2011). "Global human capital: Integrating education and population". *Science*, 333: 587–592.

⁴ Cuaresma Jesus Crespo, Lutz Wolfgang and Sanderson Warren (2014). "Is the demographic dividend an education dividend?". *Demography*, 51: 299–315.

⁵ Lutz Wolfgang, Goujon Anne, Samir KC and Sanderson C. Warren (2007). "Reconstruction of populations by age, sex and level of educational attainment for 120 countries for 1970–2000". *Vienna Yearbook of Population Research*, 5: 193–235.

⁶ Fazilah Idris, Zaharah Hassan, Azizah Ya'cob, Saran Kaur Gill and Noor Aziah Mohd Awal (2012). "The role of education in shaping youth's national identity". *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 59: 443–450.

Основне карактеристике писмености
становништва Србије: 1953–2011.

Увођење обавезног основног образовања, које је истовремено праћено експанзијом средњег, вишег и високог образовања унапредили су образовну структуру становништва Србије. У другом попису становништва спроведеном након Другог светског рата, односно 1953. године, у Србији је нешто више од 70% становништва било писмено, док је стопа неписмених износила око 28 % (Графикон 1; Табела 1).

Сваки наредни попис бележи континуирани раст стопе писмености, коју паралелно прати смањење стопе неписмености. Све до пописа 1991. године стопа писмености⁷ била је испод 90%, а у 1991. години стопа је износила 94%. Према попису из 2011. године стопа писмености у Србији износила је 98%. Паралелно, стопа неписмености⁸ се константно смањивала, а све до почетка 90-их њена вредност је била изнад 10%. У попису 1991. године стопа неписмености износила је 6,1%, док је у попису 2011. она износила 2%. Међу неписменим лицима доминира женска популација која је чинила 82% (у 2011) неписмених у Србији. Делимично објашњење може се пронаћи у чињеници да су око 70% неписмених чинила лица старости 65 и више година, а то је старосна категорија у којој су као последица дужег животног века заступљеније жене него мушкарци⁹.

⁷ Стопа писмености представља процентуални удео писменог у укупном становништву старости 10 и више година.

⁸ Стопа неписмености представља процентуални удео неписменог у укупном становништву старости 10 и више година.

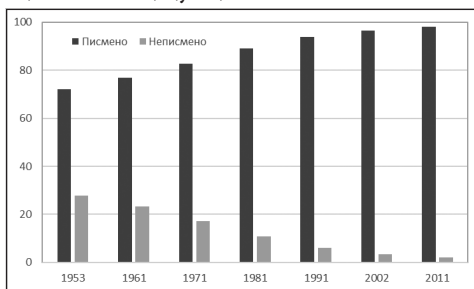
⁹ Анкица Шобот, „Образовне карактеристике становништва”. У: *Популација Србије почетком 21. века. Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Рейублици Србији* (уредник Владимир Никитовић), Републички завод за статистику, Београд 2015, 168–191.

Табела 1. Становништво старости 10 и више година према писмености (1953–2011).¹⁰

Попис	Србија	Писмено	Неписмено	Писмено (%)	Неписмено (%)
1953.	5.585.837	4.027.064	1.558.773	72,09	27,91
1961.	6.131.295	4.707.022	1.424.273	76,77	23,23
1971.	7.061.669	5.843.316	1.218.353	82,75	17,25
1981.	7.780.955	6.935.585	845.370	89,14	10,86
1991.	6.864.099	6.445.157	418.942	93,90	6,10
2002.	6.761.061	6.528.136	232.925	96,55	3,45
2011.	6.508.453	6.380.990	127.463	98,04	1,96

Посматрано по регионима, највећи удео неписменог становништва у 2011. забележен је у Региону Јужне и Источне Србије (3%), односно у Јабланичкој области (4,7%). Такође већи удео неписмених присутан је у сеоским у односу на градске средине.

Графикон 1. Становништво старости 10 и више година према писмености (1953–2011) (у %) ¹¹

¹⁰ Извор: РЗС, Попис становништва, домаћинства и станова у 2011. у Републици Србији. Школска спрема, писменост и компјутерска писменост. Књига 3. Београд 2013.

¹¹ Извор: РЗС, Попис становништва, домаћинства и станова у 2011. у Републици Србији. Школска спрема, писменост и компјутерска писменост. Књига 3. Београд 2013.

Када је у питању компјутерска писменост у Србији је 2011. године 49% становништва старости 15 и више година било потпуно или делимично компјутерски писмено, односно 34% компјутерски писмених и 15% делимично писмених, док је удео компјутерски неписмених лица износио 51%. Свако треће компјутерски писмено лице пописано је у Београдском региону, а свако треће компјутерски неписмено лице у Региону Шумадије и Западне Србије¹². Највећи удео компјутерски писмених лица присутан је у Београдском региону.

Основне карактеристике школске спреме становништва Србије (1953–2011)

На Графикону 2 приказан је удео лица у односу на степен стручне спреме у популацији старости 15 и више година. На графикону су издвојена три пописа, док су у Табели 2 приказани сви пописи од 1953. године. Удео лица без школске спреме, са непотпуним основним образовањем као и особа са завршеним средњим образовањем се константно смањивао од пописа 1953. године. Према подацима из 2011. године удео лица без школске спреме износио је 2,7%, са непотпуним основним образовањем 11, а са основним образовањем 20,8%. Највећи удео у укупном становништву старијем од 15 година чине лица са дипломом средње школе (скоро половина становништва), док је удео особа са стеченим вишим образовањем 5,7 и високим 10,6%.

¹² Анкица Шобот (2015). „Образовне карактеристике становништва”. У: *Популација Србије почетком 21. века. Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији* (уредник Владимир Никитовић). Републички завод за статистику, Београд 2015, 168–191.

Табела 2. Становништво старости 15 и више година према школској спреми (1953–2011)

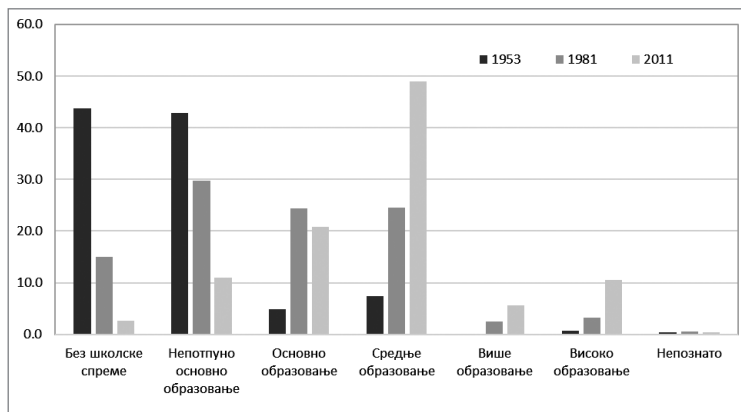
Ниво образовања	Попис						
	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Без школске спреме	43,7	29,3	20,7	15,0	9,4	5,7	2,7
Непотпуно основно образовање	42,8	51,9	45,1	29,8	24,2	16,2	11,0
Основно образовање	4,9	6,9	14,4	24,5	24,5	23,9	20,8
Средње образовање	7,4	10,1	16,2	24,5	32,1	41,1	48,9
Више образовање	–	0,5	1,4	2,5	3,8	4,5	5,7
Високо образовање	0,7	1,1	2,0	3,3	5,1	6,5	10,6
Непознато	0,4	0,2	0,4	0,5	0,8	2,2	0,4

Извор: Републички завод за статистику 2013, књига 3.

Анализа резултата пописа 2011. године показала је велике регионалне разлике. Београдски регион издваја се као подручје где је више од половине становништва старости 15 и више година имало завршено средње образовање (52,5%), а истовремено у овом региону бележи се најмањи удео лица без школске спреме (1,2%) и највећи удео лица за завршеним вишим и високим образовањем (27,8%). Поред Београдског, регион Војводине такође има висок удео лица са завршеном средњом школом (50,9%), док је удео лица без школске спреме 2,3%, а лица са вишим и високим образовањем 14,1%. Регион Јужне и Источне Србије имао је највећи проценат лица без школске спреме (3,8%), док је удео лица са завршеном средњом школом износио 45%, а са завршеном вишим и високом школом 12,5%. Регион Шумадије и Западне Србије такође

карактерише нешто већи удео лица без школске спреме (3,4%), док је удео становништва са средњим образовањем 47,2, а са вишим и високим 11,7%¹³.

Графикон 2. Становништво старости 15 и више година према школској спреми (1953–2011)¹⁴ (у %)

У Србији је 2011. године пописано 0,8% укупног становништва старости 15 и више година (46.859 лица) која су поседовала дипломе магистара и доктора наука, што је чинило 7,2% високообразоване популације. Од тог броја, око 40% (или 18.453 лица) чине доктори наука. Највише лица са дипломом доктора наука забележено је у градовима који су и универзитетски центри. Близина школе, односно факултета је често повезана не само са утицајем на структуре ста-

¹³ РЗС, Попис становништва, домаћинства и станова у 2011. у Републици Србији. Школска спрема, именованост и комјунитетска именованост. Књига 3. Београд 2013.

¹⁴ Извор: РЗС, Попис становништва, домаћинства и станова у 2011. у Републици Србији. Школска спрема, именованост и комјунитетска именованост. Књига 3. Београд 2013.

новништва него и на друге демографске процесе, као што је промена у демографској слици подручја (Barakat 2015). Посматрано по регионима, највећи број магистара и доктора наука забележен је у Београдском региону, и они су чинили око 60% укупног броја лица са овим образовним карактеристикама у Србији¹⁵.

Закључак

Повезаност између демографских промена (као што су промене у нивоу фертилитета и морталитета, односно промене у кретању броја становника) и економског раста предмет је проучавања и дискусије још од времена Малтусове теорије. Дуготрајно доминантна теорија заступала је становиште да старосна структура становништва има пресудну улогу на демографску дивиденду. Новије теорије су пак показале да је улагање у људски капитал основа економског али и свеукупног развоја. Образовање има већу улогу у демографској дивиденди у односу на старосну структуру становништва^{16, 17}. Због тога је образовна структура становништва која се представља кроз стопу писмености и ниво школске спреме основни показатељ степена формалног образовања. Образовну структуру становништва Србије карактерише

¹⁵ Анкица Шобот, „Образовне карактеристике становништва”. У: *Поцулација Србије почетком 21. века. Попис становништва, домаћинстава и стинова 2011. у Републици Србији* (уредник Владимир Никитовић). Републички завод за статистику, Београд 2015, 168–191

¹⁶ Lutz Wolfgang, Cuaresma Jesus Crespo, Kebede Endale, Prskawetz Alexia, Sanderson C. Warren and Striessnig Erich, “Education rather than age structure brings demographic dividend”. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 2019, 116(26): 12798–12803.

¹⁷ Cuaresma Jesus Crespo, Lutz Wolfgang and Sanderson Warren, “Is the demographic dividend an education dividend?”, *Demography*, 2014, 51: 299–315.

раст стопе писмености кроз све пописе од 1953. године, као и смањење броја лица без основне школе и са непотпуним основним образовањем. У погледу нивоа школске спреме, присутне су значајне регионалне неједнакости, на којима је потребно радити кроз институционални приступ.

Prof. DANIELA ARSENOVIĆ, PhD
University of Novi Sad
Faculty of Sciences
Department of Geography, Tourism and Hotel Management
E-mail: arsenovic.daniela@gmail.com

EDUCATIONAL STRUCTURE OF POPULATION AS DEMOGRAPHIC DETERMINANT OF SOCIETY DEVELOPMENT

SUMMARY: Until the beginning of 21st century, relationship between demographic factors and economic growth has been based on the theory that demographic dividend has shifted by age structures. However, recent findings suggest education as dominant driver of demographic dividend. Educational attainment and literacy are two main indicators of educational structure and therefore, they represent indicators of economic development of society. Data about educational attainment and literacy could be provided only by Census and this data is a part of personal profile of country. According to the Census in 2011, literacy rate in Serbia was 98 percent. Regarding the educational attainment, the highest share (48.9%) of population aged 15 and over had secondary education, followed with primary education (20.8%), incomplete primary education (11%), high (5.7%) and higher (10.6%) education.

KEYWORDS: Educational structure, literacy, educational attainment, Serbia